

TANRI KAVRAMININ ATEOLOJİK YORUMU VE ATEİSTİK 'GÖREREK İNAN' SAVI: BİR PARADOKSUN ALDATICI YÖNÜNÜN ÇÖZÜMÜNE DOĞRU

Metin YASA^(*)

Özet: Bu makale ateizmin, Tanrı kavramının ateolojik yorumu ve 'görerek inan' savı olmak üzere iki farklı yönünün geçerliği üzerinde odaklaşmaktadır. Tartıştığımız kadarıyla, ilgili iki yön, yalnızca antik düşüncelerle değil, aynı zamanda dinsel inanç ve modern bilimsel verilerle de ilişkilidir. Bununla birlikte, bir tür yorumlama eşliğinde, 'görerek inan' savı Tanrı konusunda özel bir yer tutar.

Anahtar Kavramlar: Tanrı, Ateizm, Gayr-ı Realizm.

AN ATHEOLOGICAL INTERPRETATION OF THE GOD CONCEPT AND THE ATHEISTICAL CLAIM OF 'BELIEVE AS YOU SEE': TOWARDS THE SOLUTION OF MISLEADING ASPECT OF A PARADOX

Abstract: This paper focuses on the validity of two different faces of atheism: The atheological interpretation of the God concept, and the claim of "believe as you see". Two faces relates not only to ancient thoughts but also to the religious beliefs and modern scientific data. However, the claim of "believe as you see" is an essential part of the God concept.

Key Words: The God, Atheism, Non-Realism.

1. Giriş

Bu yazıdaki amacımız, ne "Tanrı'nın varlığını gösteren deliller bulunsaydı, tanrıtanımazlar olmazdı."⁽¹⁾ şeklindeki bir ifadeden hareketle Tanrı'nın varlığı aleyhine ileri sürülen delilleri buraya taşımak, ne "Tanrı'nın varolmadığını gösteren deliller bulunsaydı inananlar olmazdı"⁽²⁾ gibi bir çıkarımı eksen olarak Tanrı'nın varlığı lehine ileri sürülen delillerin güçlü ya da zayıf yönlerini ortaya koymak, ne de teist ve ateistlerin görüşlerine atıfta bulunmak suretiyle ateizm konusunu⁽³⁾ bir makalenin sınırlarını zorlayacak şekilde ayrıntılı olarak tartış-

^(*) Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, Samsun. E-mail: metinyasa@yahoo.com

⁽¹⁾ Gilson, Etienne, *Ateizmin Çıkması*, Çeviren: Veysel Uysal, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s.23.

⁽²⁾ Gilson, *a.g.e.*, s.23.

⁽³⁾ Bu konulara ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1990, s.162 vd; Taylan, Necip, *Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu*,

maktır. Amacımız neden ateizm? sorusuna kozmoz ve din eksenli nedenlerden hareketle kısaca temas etmek, sonra da aşağıda dile getirilen dördüncü grubun söylemleri içinde ateizmin ateolojik bağlamını, ve yine ilgili grup karşısında, Gazali'nin ifade etmede haklı olduğu, "Tanrı'nın duyu algısına oranla *Batın* oluşu"na⁽⁴⁾ ilişkin genel bir söylemi öz olarak tartışmaktır.

Genel olarak ifade etmek gerekirse, Tanrı'nın varlığı hakkında konuşan insanların, özellikle din felsefesi konusunda yazılan günümüz eserlerine bakıldığında, üzerinde ciddi olarak düşünmeye ve tartışmaya değer dört kategoriye ayrıldığı görülmektedir:

a) Tanrı'ya inananlar ve O'nun hakkında konuşanlar: O'na inanıyorum ve varlığımı rasyonel olarak kanıtlayacağımı düşünüyorum. Bu, inancımı rasyonel olarak *taklitten tahkike* çıkarmak isteyen bir teistin takındığı doğal tutumu yansıtan bir görüştür.

b) Tanrı'ya inananlar ve O'nun hakkında konuşmayanlar: O'na inanıyorum ve varlığına ilişkin kanıt getirmeyi gerekli görmüyorum. Bu, Tanrı'ya inanan ve varlığı hakkında *şüphe* etmediğinden kanıt getirmeyen gelenekçi dindarın tutumunu içeren bir görüştür. Bu görüş içinde, fideizme düşme pahasına, her hangi bir inanç ilkesinin rasyonel olarak kanıtlanması ya da doğrulanması türünden bir çaba güdülmez. Gerçi burada genel olarak kanıtlanmanın değersizliğinden söz edilmez; ama bu tutum da pek fazla övgüye değer bulunmaz. Sonuçta, bu tür bir tutuma getirilebilecek en genel eleştirilerden biri, kuşkusuz, tutumu bu olan bir dindarın, *kanıtlamayacağı her şeyi inanç olarak kabul etmek*⁽⁵⁾ gibi bir zorunlulukla karşı karşıya kalabileceği hususudur.

c) Tanrı'nın varlığı ve yokluğuna karşı eşit uzaklıkta sessiz kalanlar: O'na inanmak ile inanmamak arasında bir fark göremiyorum; varlığına ve yokluğuna ilişkin kanıtlar, eşit oranda, geçerlidir. Bu, Evrensel Töz, Yeter Neden, Zorunlu Varlık, İlk Neden, Son Amaç gibi egzistansiyal önem ve değer taşıyan kavram ve içerikleri konusunda bir şey bilinemeyeceği üzerinde ısrar eden bir agnostik'in⁽⁶⁾ Tanrı hakkındaki nihai görüşüdür.

d) Tanrı'ya inanmayanlar ve O'nun hakkında konuşanlar: O'na inanmıyorum ve varlığımı kanıtlanmanın mümkün olduğunu sanmıyorum; yokluğuna ilişkin

Ayışığı Kitapları, İstanbul, 1998, s.107 vd; Gürsoy, Kenan, *Ekzistans ve Felsefe Üzerine Görüşler*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1988, s.24 vd.

(4) Gazali, *el-Maksadü'l-Esna Şerhu Esmail'lahi'l-Hüsna*, Matbaat et-Teqaddüm, Mısır, (t.y.), s.99.

(5) Mackie, J. L., "*Kötülük ve Mutlak Kudret*", Çeviren: Metin Yasa; Yaran, Cafer S., *Klasik ve Çağdaş Metinlerle Din Felsefesi*, Etüt Yayınları, Samsun, 1997, s.135-152.

(6) Agnostik'in içinde bulunabileceği çelişkili durumun özgün bir analizi konusunda bkz. Aydın, a.g.e., s.165.

kanıtların geçerli olduğunu düşünüyorum. Bu da tipik bir ateist söylem olup⁽⁷⁾, bizce, öncelikli olarak Tanrı kavramının *ateolojik* yorumunu içerir.

Doğrusu, yukarıdaki söylemlere ek olarak, bu konuda başka çıkarımlar da söz konusudur. Sözgelimi, Tanrı'nın doğrudan bir epistemolojik obje, yada mistik deneyimin konusu olup olamayacağı gerçeğinden hareketle olsa gerek, düşünce tarihi boyunca, O'nu anlatmak için çeşitli yollar denenmiştir. Bu bağlamda, hayal gücüne baş vurularak, Tanrı'nın nerede bulunduğu, nasıl olduğu araştırılmış; yahut insanlığın bu konuda yaşadığı deneyimlerin ortak noktalarından hareketle, O'nun hakkında bir takım açıklamalar yapılmış; kimi zaman en yetkin nitelikleri özünde taşıyan bir *varolan* olarak tasarılanmış; zaman zaman da, insana özgü ölümlülük, önceliklik ve kendi varlığını açıklayamama gibi niteliklerle bağdaşması olanaksız bir güç olarak görülmüştür.⁽⁸⁾ Bu ifadelerle bağlantılı olarak, din, felsefe ve bilim tarihi açısından bakıldığında, *Tanrı hakkında konuşmayı* olumlu ve olumsuz nitelermeksizin ya da Tanrı'nın inkarı sonucunda ortaya çıkan dini ve psikolojik boşluğu doldurmak üzere Tanrı yerine konan *öteki* inanç objelerine atıfta bulunmaksızın, yukarıda kabaca sıraladığımız bu dört grubun temsilcilerinden örnekler vermek elbette mümkündür. Bizi, yazımızın başlığından da anlaşıldığı üzere, yalnızca dördüncü grup ve bu grup içinde seslendirilen ateolojik bağlam ve, Tanrı'nın *görünmeyen* oluşuna rağmen, *görek inan savı* ilgilendirmektedir.

2. Neden Ateizm?

Neden ateizm? sorusunun cevabı, genel olarak, evrene işlevsellik kazandıran nitelikler ve ilettiği bilimsel/mantıksal sonuçlar ile dinsel öğreti ve inanç ilkelerinin bağlayıcılığı gibi noktalarda ortaya çıktığı görülmektedir. Bunun dışında, bireyin ateizmi seçmesinde, geleneksel olarak anne-baba etkisinin, aldığı eğitimin niteliğinin ve içinde barındığı sosyal çevre ve koşulların yapısal farklılığının önemli rol oynadığı bilinmektedir.

2.1. Ateizmin Kozmolojik Bağlamı ve Kozmolojik Yanılgısı

Evren ve ona ilişkin *a posteriori* olayların, ateizm lehine, geçerli kanıtlar olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği sanırız üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Bir makalenin sınırlarını zorlamayacak şekilde, ateizmin kozmolojik bağlamı ve kozmolojik yanılgısına ilişkin bir kaç önemli hususa işaret etmekte yarar vardır.

⁽⁷⁾ Ateizme ilişkin, Tanrı düşüncesine sahip olmamak, Tanrı'nın varlığını reddetmek, Tanrı'yı yaşama sokmamak ve Tanrı'nın varlığına ilgisiz kalmak gibi farklı dört yaklaşım konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Topaloğlu, Aydın, *Tanrıtanımazlığın Felsefi Boyutları: Teizm ya da Ateizm*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2001, s.15 vd.

⁽⁸⁾ Rousseau, *a.g.e.*, s.38.

a) Bilim çağında yaşamamıza ve çağımızın gelinen noktasında bilimsel birikime rağmen, yorum eksikliği ya da yanlışlığı nedeniyle, evrende somut olarak gözlemlenen kimi olayların, gizemlerinden bir şeyler kaybetmeksizin, anlaşılmasında devam etmesi. Bu çıkarım doğrultusunda, evren içinde varolan farklı varlıklar olarak, sözgelimi, a, b'den; b, c'den ... oluştu düşüncesinin, *ad infinitum*, gideceği ateistlerce mümkün görülür. Ne var ki, böyle düşünmek, paradoksal olarak ilgili nedensel zinciri dayanaksız kabul etmekle aynı kapıya çıkar. Çünkü, her ne kadar zaman zaman bu *ad infinitum* gidiş, sözgelimi yağmur olayında yada ana rahmindeki bir bebeğin gelişim sürecinde olduğu gibi, nedenlerin ard arda sıralanmasıyla, daha fazla ilerleyebilirse de bu, onun bir noktada durmayacağı anlamına gelmez. Artık burada, neden-sonuç ya da yaratan-yaratılan ilişkisine açıklık kazandırmada pek çok boşluk ortaya çıkar.⁽⁹⁾ Dolayısıyla her şeyiyle sınırlı olan insan, bu kez, *öyle de, böyle de, şöyle de olabilir ya da olmayabilir* diyerek kendini saçmanın, çözümsüzün ve daha başka anlamsızlıkların içinde bulur.

b) Evrende, olaylara açıklama getirilirken, *can alıcılıkla* niteleyebileceğimiz kimi noktaların karanlıkta kalmasının neden olduğu güçlükler. Bu bağlamda, evren ve içindekiler açısından önemli olan, öyle anlaşılıyor ki, tatmin edici bir *temelin* bulunmasıdır. Çünkü, düzgün işleyen bir doğal sistemin merkezinde ne olduğu sorusu, ancak bu şekilde açıklık kazanabilir. Bundan sonra, yukarıda tartıştığımız ilk çıkarım içinde, a'nın b'ye, b'nin c'ye, veya *tersi*, dayandırılması arasında bir fark gözetilmez. Çünkü, sorun büyük ölçüde, çözüme kavuşmuş demektir.⁽¹⁰⁾ Doğrusu, ağır bir yük olarak *temelsizlikten* kaynaklanan o önemli boşluk ya da nihai nokta Tanrı tarafından yüklenilmezse, evrenin işleyişe ilişkin kapalılık varolmakta devam eder. Aslında bu bağlam içinde, sadece din ve felsefe değil, bilim de evrende gözlemlenen fenomenlere gerekli önemi verir. Bu anlamda ne bilimin, ne de teoloji ve felsefesinin somut gerçeklikleri göz ardı ettiği iddia edilebilir. Dolayısıyla, teistik bir dinin akla yeterince atıfta bulunması, Tanrı'nın, kendini insanlardan sadece dinsel metinler aracılığıyla değil, felsefi düşünceler hatta bilimsel veri ve çıkarımlar aracılığıyla da tanınmaları gerektiğine işaret eder. Bu hususun kabul edilmesi halinde, 'Tanrı, insanların Tanrı gerçeğini kabul ettiklerini göstermelerini ister' şeklindeki bir iddia, son tahlilde, anlamdan uzak görülemez.

⁽⁹⁾ Bilimin dayandığı, 'olaylar arasında neden-sonuç ilişkisi vardır' şeklindeki temel öncülün modern fizik alanındaki gelişimlere bağlı olarak kıyasıya eleştirildiğini burada hatırlatmakta yarar vardır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Planck, Max, *Modern Doğa Anlayışı ve Kuantum Teorisine Giriş*, Çeviren: Yılmaz Öner, Spartaküs Yayınları, İstanbul, 1996; krş. Le Poidevin, Robin, *Ateizm: İnanma, İnanmama Üzerine Bir Tartışma*, Çeviren: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s.41 vd.

⁽¹⁰⁾ Krş. Swinburne, R. G., "*Teizm ve Bilim*", Çeviren: Cafer S. YARAN; Yaran, Cafer S., *Din ve Bilim*, Sidre Yayınları, Samsun, 1997, s.118.

c) Tanrı'nın evrenle olan ilişkisinin, O'nun aşkınlığını zedelediğine ilişkin genel bir kanının gereğinden fazla sorun çıkardığının ileri sürülmesi. Bu söylem doğrultusunda, evreni yaratan ve onu yöneten varlık Tanrı ise, geriye sadece güç, bilgi ve iyiliği sonsuz, öncesiz, sonrasız, zorunlu⁽¹¹⁾ ve daha da önemlisi *görünmeyen* Tanrı'nın *görünen'e* nasıl neden olduğu sorusu ortaya çıkar. Bu soruya verilecek dinsel bir cevap, teizm açısından, yeterince tatmin edici görülür. Çünkü, bu soruya, dindar biri, vahyin mutlaklığını kabul etsin ya da etmesin, çok rahat bir biçimde *vahiy* ile diyebilir; bir başkası, sözgelimi bu kimse eğer bir Müslüman ise, "O, her an ayrı bir iştir." ⁽¹²⁾ ayetiyle karşılık verebilir. Bu sonuncu cevap, aynı zamanda, Tanrı'nın sadece bir 'ibadet obje'si olmadığı hususuna açıklık kazandırmaktadır.⁽¹³⁾ Aynı soruya, bir başkası da, M. İkbâl ile birlikte "Beşer benliği ... ebedi olan ile temas ederek faniliğini telafi etmiştir. ... Benliğin asıl hedefi bir şey *görmek* değil bir şey *olmaktır*."⁽¹⁴⁾ şeklinde cevap verebilir. Burada her üç cevap ile de, öncelikli olarak, kuşkusuz, *Tanrı'nın* nitelikli bir varlık olduğu vurgulanmak istenir. Çünkü, bizler, o nitelikler sayesinde, ancak Tanrı ile bir bütün halinde varolanlar arasında bir ilişki kurabilmekteyiz.

Yukarıdaki kozmolojik bağlam ve yanılgılara ilişkin verdiğimiz öz cevaplar, inancın gereği gibi yorumlanma durumunda olduğuna ve Tanrı'nın yokluğunu kanıtlama yolunda ateistik çabanın yetersizliğine işaret eder. Bu cümleden olarak, ateizm konusunda özellikle *ad hominem*⁽¹⁵⁾ kanıtlar söz konusu olduğunda ateistlerin "rastgele deliller ileri sürmekten hiç kaçınmadıklarını ve bilhassa meselenin ciddi bir biçimde dikkatlerini çekmediğini"⁽¹⁶⁾ iddia etmek daha da kolaylaşmaktadır. *Kozmolojik açıdan*, doğrusu, *nitelikli* bir Tanrı devreye sokulmadığı takdirde, evreni ve içindekileri anlamlandırmak oldukça zor gözüküyor. Tanrı, sadece kozmolojik açıdan anlamlandırmada işlevsel değil, aynı za-

(11) Zorunlu kavramının Tanrı kavramı ile olan mantıksal ilişkisi konusunda bkz. Macit, Nadim, "Teolojik Dilin İmkânı Üzerine -Doğrulamalı Analiz Mantığı", EKEV Akademi Dergisi, Yıl 6, Sayı 10, 2002, Erk Yayıncılık, Ankara, 2002, s.24. Tanrı'nın varlığının kozmolojik kanıtlarını bütünüyle etkisiz bıraktığı iddia edilen kötülük probleminden başka, sözgelimi, "ateist olduğunu açıkça söyleyen günümüz filozoflarından J. N. Findley, 'zorunlu varlık' kavramını çözümlenerek bir tür 'ontolojik ateistik kanıt' çıkarmaya çalışmıştır." (Bkz. Aydın, *a.g.e.*, s.180.)

(12) Kur'an-ı Kerim, 55: 29.

(13) Dile getirilen her iki cevap da, teleolojik kanıt bağlamında, evrenden alınan *estetik analoji* örnekleriyle desteklenebilir. Evrenden alınan güzel bir *görünüm*'ün, Yüce Varlık'a işaret ettiği gerçeği üzerinde durabilir.

(14) İkbâl, Muhammed, *İslamın Ruhu*, Çeviren: E. A., Dogan Güneş Yayınevi, İstanbul, 1963, s.69; krş. Georges Gusdorf, *İnsan ve Tanrı*, Çeviren: Zeki Özcan, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s.15.

(15) *The Ministry of Reason*, Internet Infidels, Copyright 1999, (15.07.1999)

(16) Gilson, *a.g.e.*, s.24.

manda evrendekilerin bir parçası olarak insan, duygu ve düşünceleri söz konusu olduğunda, antropolojik açıdan da bireysel ben'in nereden geldiği, nerede olduğu ve nereye gittiği şeklindeki egzistansiyal içerikli soruların cevabını özünde taşıyan biricik Neden olarak dikkat çekmektedir. Belki de sırf bu nedenle insan, Tanrı'nın gizemli doğasından süzülen gerçek yansımalar sayesinde, somut ve sonlu objelerde Sonsuz'u yakalama zevkine ulaşabilmektedir. Artık bu noktada, araştıran aklın hem evreni ve insanı bir bütün olarak değerlendirebilme, hem de *nitelikli* Tanrı anlayışını hesaba katmak suretiyle önemli tahliller yapabilme imkanına kavuşacağını hatırd tutmak önemlidir.

2.2. Ateizmin Dinsel Bağlamı ve Görünen Boşluğu

Biz, bu konuyu, yakında yayınlanacağını umduğumuz "Çağdaş Dünyada Dinin Ateist Yorumu" isimli bir yazımızda ayrıntılı olarak tartıştık. Bu nedenle, ayrıntısını ilgili yazımıza bırakarak, burada ateizmin dinsel bağlamı ve görünen boşluğu konusunda yalnızca birkaç noktaya tekrar değinmekle yetineceğiz. Bilindiği gibi, ateizmin dinsel bağlamı söz konusu edildiğinde, genellikle dinsel içerikli, çoğu kez de kanıtlanmaktan uzak, daha da önemlisi insan aklının anlamakta güçlük çektiği kimi dinsel inançlar öne çıkarılır, sonuçta, ilgili inançlar üzerinde, yorum, kanıtlama ve ön kabule dayalı deyim yerindeyse bir inançsal ve zihinsel parçalanmışlığın söz konusu olduğu dile getirilir. Bu iddialardan bir kaç şu şekilde sıralanabilir:

a) Kimi dinlerin; Budizm gibi, Tanrısız da olabildiğinin, Hinduizm gibi, insan aklının rahatlıkla kabul edemeyeceği bir takım inançlar ya da tanrılar içermesinin, benzer şekilde, Hıristiyanlık gibi, monoteist olmadığı halde, kendini monoteist gibi savunan, ama monoteizmini temellendirme konusunda sessiz kalabildiklerinin söz konusu edilmesi.⁽¹⁷⁾

b) Kutsal metinlerde sıkça karşılaşılan *antropomorfik* ifadelerin varlığı ve bu ifadeleri yorumlamada insanın akıl ve düşünce gücünün başarısız olmasının öne sürülmesi.⁽¹⁸⁾

c) Dinlerin ön görüşü doğrultusunda, ateizmin insan ruhuna yabancı olduğu konusunda sanki bir görüş birliğine varıldığının teistlerce kabul edilmesi. Bu iddianın, teizm aleyhine en güçlü yanı yukarıda da kısaca ifade ettiğimiz gibi, kuşkusuz, kimi Tanrısız dinlerin, şöyle ya da böyle, varlığını sürdürmeleridir. Bununla birlikte, burada bizi ilgilendiren şey, inanç söz konusu olduğunda, in-

⁽¹⁷⁾ Krş. Aydın, *a.g.e.*, s.183.

⁽¹⁸⁾ Burada, sözgelimi Kur'an-ı Kerim'de geçen, Üzeyir'in Tanrı'nın oğlu (Tevbe, 30) ya da Meleklerin Tanrı'nın kızları (Nahl, 37; Zuhuruf, 19) olduğu şeklindeki ifadeleri ayrı bir kategoride değerlendirmek gerekir. Çünkü, bilindiği gibi bunlar, Kur'an-ı Kerim aracılığıyla inançsızların dilinden, *knama, doğrusunu öğretme, muhatabı ikna etme* vb. gibi amaçlar güdülerek doğrudan aktarılan ifadelerdir.

san psikolojisinin bilinmeyen bir yönünün kendini ele vermesidir. Nitekim, Vahidüddin Han'ın ifade ettiği gibi "evrensel bir septisizmin imkansız olduğunu ve insanın ... hangi türden olursa olsun bir dine inanması gerektiği"⁽¹⁹⁾ üzerinde ısrarla duran ateistler vardır.

Tüm bu farklılıklara rağmen bir kimsenin, Tanrı'nın; varoluşa anlam kazandıran bir Üst Neden ve bunun kaynağının da din olduğunu ileri sürmesi son derece rasyoneldir. Nitekim Tanrı'nın aşkın yönü, ancak, mitolojiden arınmış, ilkeleri temellendirilebilir, özünde tutarlı ve beşer ruhunu tatmin eden bir din içerisinde belirir. Tanrı'ya ilişkin dini açıklama, *ötekine* oranla, elbette sade, açık ve doyurucudur. Din, insanı, belli bir süreç içinde, bir Üstün Varlık'a ulaştırır. Bu süreç, *öteki* tarafından başlatıldığında, Üstün Varlık, dinsel olmadan başka, *herşey* olabilir. Bu *herşey*, kozmik olma iddiasında bulunan pek çok doktrin içinde iyiden iyiye belirmiş durumdadır. Bu noktada insan artık, Tanrı dışında, niteliklerini göz önünde bulundurmaksızın gözünde büyüttüğü yahut özlemine çektiği ya da bağlanmak istediği *herşeye* tanrısallık atfedebilir bir psikolojik düzeye ulaşabilir. Aslında Bertrand Russell şöyle demektedir: "İnsanlar Tanrı sözcüğünden vazgeçemezlerse de bu sözcüğün bu güne değin dile getirmiş olduğu anlamdan kolayca vazgeçebilirler."⁽²⁰⁾ Bu durum, doğrusunu söylemek gerekirse, eşit oranda Tanrı'nın yokluğuna ilişkin sıralanan deliller için de geçerlidir.

3. Neden Ateolojik Yorum?

Ateizmin insana kazandırdığı psikoloji, insanı, temeli olmayan bir takım şeylerle yetinmeye zorlar. Artık bu noktada, bir bütün olarak varolanın, tek başına aklın dar sınırları içinde yorumlanması kaçınılmaz olur. Bu bağlamda, Protagoras'ın, zaman darlığından⁽²¹⁾, Russell'ın ise kanıt yokluğundan yakınmaları⁽²²⁾ açıklayıcı birer iyi örnek oluşturmaktadır. Bu iki tarihi söylemi, yönlendirici etkileri hala devam ettiği için, bu bağlam içinde anımsatmakta yarar vardır.

Neden ateolojik yorum? sorusunun, bizce iki önemli nedeni vardır:

⁽¹⁹⁾ Vahidüddin Han, *Bilim ve Uygarlık Açısından İslam*, Çeviren: Bekir Karlığa, İşaret Yayınları, İstanbul, 1989, s.321.

⁽²⁰⁾ Russell, Bertrand, *Din ve Bilim*, Çeviren: Akşit Göktürk, Say Yayınları, Ankara, 1994, s.151. Ayrıca, Ateistik bağlam içinde Tanrı kavramına yüklenen yeni anlamlar konusunda sözgelimi bkz. Poidevin, *a.g.e.*, s.172.

⁽²¹⁾ Kranz, Walther, *Antik Felsefe: Metinler ve Açıklamalar*, Çeviren: Suad Y. Baydur, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1984, s.194.

⁽²²⁾ Bkz. Aydın, *a.g.e.*, s.181.

a) Ateizmin kolay tanımlanabilir bir kavram olmayışı. Ateizm kavramına ilişkin yapılan tanımların eksikliğinde, ateistlerin, tanrısızlık konusuyla ilgili ayrıntılarda bir uzlaşa sağlayamamış olmalarının büyük oranda rolünün olduğu inkar edilemez. Necip Taylan'ın ifadesiyle, "çok çeşitli inançların bulunması, keza, inanmayanların da kendi içlerinde pek çok kategoriye ayrılması ateist ve ateizm kavramlarının tek ve tam bir tanımını yapmaya imkan vermemektedir."⁽²³⁾

b) Ateizmin, son tahlilde, *inançta Tanrısızlığı savunduğu, düşüncede sınırsız ve kuralsız özgürlüğü benimsediği, eylemde ise yasaksız yaşam tarzlarını benimsemiş olmasına rağmen, yine de, üstü örtük bir biçimde, "Tanrı yoktur yahut varsa bile insan varlığını hiçbir şekilde etkileyemez."(24) şeklindeki söylemleri kendi yapısından söküp atamaması.*

Neden ateolojik yorum? sorusuna giriş olarak ileri sürdüğümüz iki nedenden de anlaşılacağı üzere, ateistik renk taşıyan farklı felsefi öğretiler arasında görüş farklılıklarının olması, oldukça doğal karşılanmalıdır. Çünkü, ateizmin hem kaynağı hem de tanımı konusunda, bir *birlik* ve en azından *doğrudan* açıklamalar yoktur. Ateizmin tanımına, özüne ve kaynağına ilişkin yorum ve açıklamaların genelde bireysel, kolektif ve eleştirellikle niteleyebileceğimiz akla, zaman zaman da bilimsel verilere havale edildiği bilinmektedir. Bu nedenle ateizmi, kendi doğal gelişimi içinde, farklı nedenlere bağlamak mümkün görünmüyor. Dolayısıyla, ateizmin, tek geçerli nedenim ve dayanağım *şudur* demek ve onu olduğu gibi kabul etmek suretiyle ulaştığı her mantıksal sonuç, evrensel olarak görülemez. Çünkü, ilgili doktrinin, genel anlamıyla varoluş bağlamında yalnızca *tesadüfe* Tanrı'ya bağlı diğer nedenler karşısında bir üstünlük tanıdığı, dinden bütünüyle soyutlanmış kültürünün zamana yenik düştüğü gerçeğini göz ardı ettiği, bugün artık çok daha iyi anlaşılmaktadır.

4. Ateizmin İsteği: "Görerek İnan"

Protagoras'ın, "Tanrılar üzerine bilgi edinmede çaresizim, ne var-oldukları ne de var-olmadıkları, ne de ne şekilde oldukları üzerine; çünkü bilgi edinmeyi engelleyen çok şey vardır: Duyularla algılanmamaları, insan hayatının kısa oluşu"⁽²⁵⁾ ifadesindeki 'duyularla algılanamama', ateistik 'görerek inan' savının en temel yapısal niteliklerinden biridir. Bu konu derinlemesine irdelendiğinde, Tanrı hakkında, bireyi inkara götüren geleneksel negatif söylemlerin temelinde ilgili yapısal nitelik üzerinde kesiştiği görülmektedir. Gusdorf'un dediği gibi, "Tanrısal sonsuz, bilginin ötesindedir, bilginin ötesinde olmasına rağmen O'n-

(23) Taylan, *a.g.e.*, s.112.

(24) Mohapatra, A. R., *a.g.e.*, s.93.

(25) Kranz, *a.g.e.*, s.194.

dan kuşku duyulmasının nedeni, O'nun özüne aykırı olarak pozitif yöntemlerle kavranmaya çalışılmasıdır."⁽²⁶⁾ Bu durumda, 'görerek inan' savının, günümüzde de tartışılmasına rağmen, çağlar ötesine uzandığı ifade edilebilir. Dolayısıyla, adı geçen savı, bir zaman dilimine hasretmek mümkün görünmemektedir.

Bu noktada söylenmesi kolay olan hususlardan biri, genel anlamda dinsel inançların, özel anlamda ise Tanrı inancının maddesel bir form halinde dile getirilecek türden şeyler olmadığıdır.⁽²⁷⁾ 'Görerek inan' türünden bir sava içerik açısından baktığımızda, dinsel olanın Tanrı'nın görülemeyeceği, beşeri arzusunun ise O'nun somut olarak algılanması üzerine odaklaştığı anlaşılır. Bu konuya ilişkin olarak takınılan savunmacı ya da eleştirici tutumların, bu dünyada görünmesi mümkün görünmeyen Tanrı'nın ölüm ötesi hayatta görülüp görülemeyeceği noktasında yoğunlaşır. Bununla birlikte, konunun bu dünyaya ilişkin yönü dikkate alındığında, ortaya çıkan en temel görüşlerden biri şudur: "Mutlak, görünür ve yakalanır bir nesne değildir, belki vasıtasız olarak daima hazır ve vazgeçilmez bir realitedir. Bu realite hayatta yaşayan ve bütün münasebetlerde hazır olduğu bilinen bir varlık, fakat ifade edilmeyen, isimlendirilemeyen bir varlıktır. ... insan bu mevcut ile arasındaki farka bakarak ona hem yaklaşır hem korku duyar. Bu mutlak karşısında insanın duygusu iki yönlü olarak görünür. Kendisiyle mutlak arasındaki başkalık onu hem cezbeder hem korkutur."⁽²⁸⁾ Gusdorf da, Tanrı hakkında konuşmanın güçlüğünden söz ederken, benzer şeyler söyler: "Güçlük, özellikle Tanrı hakkında felsefi bir doktrin hazırlama konusunda ciddidir. Tanrı, dünya ve insan gibi bir obje değildir."⁽²⁹⁾ Rousseau'ya göre, sözü edilen deneyim reddedilir ya da anlamsız olarak yorumlanırsa, bu noktada tam bir ateizm baş gösterir.⁽³⁰⁾

Tanrı'nın görünmeyişine ilişkin bir takım felsefi tartışmaları, en açık bir biçimde, Müslüman düşünürlerin eserlerinde bulmak mümkündür. Öyle ki, bu konu, şiirsel imajlar halinde bile işlenmiştir. Yunus Emre'nin, sözgelimi, "Kim gördü anı ayan ne nakş u ne hod nişan."⁽³¹⁾ mısrası bu bağlamda anılacak en güzel sözlerden biridir. Bu tür bir görüşü, Kur'an-ı Kerim'de, Tanrı ile Hz. Musa arasında geçen bir konuşmada da görüyoruz. Biz, bu konuda İslam literatüründeki muazzam teolojik tartışmaları uzmanlarına ve ilgili eserlere bırakarak, Tanrı'nın Hz. Musa'ya 'Beni göremezsin'⁽³²⁾ diye hitap etmesinden iki farklı so-

⁽²⁶⁾ Gusdorf, *a.g.e.*, s.54.

⁽²⁷⁾ Krş. Rousseau, *a.g.e.*, s.2.

⁽²⁸⁾ Rousseau, *a.g.e.*, s.20.

⁽²⁹⁾ Gusdorf, *a.g.e.*, s.14.

⁽³⁰⁾ Rousseau, *a.g.e.*, s.20.

⁽³¹⁾ Bkz. Yardım, Mehmet Nuri, *Yunus Emre Divanı*, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1999, s.216.

⁽³²⁾ A'raf, 143.

nucun çıkarılabileceği kanısındayız. İlki, Tanrı'yı görmek istemenin bir de dini boyutunun olması; diğeri ise, bir başka varlığın, ontolojik düzeyde Tanrı ile mukayesesinin imkansızlığının dini açıdan büyük bir önem taşıması. Peygamberler elbette filozof değildir; ama her iki sonuçta da sınırlı, felsefi bir düşüncenin dinsel bir metine uyarlanması söz konusudur. Zira insan, ikinci sonuç tersine işlediğinde, ancak güzeli, iyiyi, büyüğü, vs., karşıtları olan çirkin, kötü, küçük, vs. ile görmekte ve bir yargıya ulaşabilmektedir. Ne var ki, buradaki asıl sorun, görererek inan savının, Tanrı'ya inanç söz konusu olduğunda da, aynı tutarlılık içinde savunulup savunulamayacağı hususudur. Biz, görererek inan savının, hem gören insan, hem de görünmeyen Tanrı açısından değerlendirilmesi gerektiği kanısındayız. Bunu da, bir tür yorum içinde, felsefi düşünüşün, olana, olduktan sonra müdahalesi olarak görüyoruz.

Görererek inan savı söz konusu olduğunda, görme algısının kuşatıcılığı, Tanrı'nın benzeri ya da karşıtı olmayan bir varlık oluşu ve mutlaklığı üzerinde ısrarla durulur. Görme algısı dikkate sunulduğunda, doğrusu, Gazali'nin bu bağlamdaki sözünü hareket noktası olarak seçmeden daha iyisini yapamayız. "Varolanın en açık olanı", diyor Gazali, "duyu yoluyla algılanandır. Duyu yoluyla algılanın en açık olanı ise gözle görülendir."⁽³³⁾ Çağdaş bilimsel veriler, görme algısının, insan açısından, onun sınırlı bir varlık oluşuyla doğrudan ilişkili olduğu sonucuna iletmektedir. Bu anlamda insan, yalnızca Tanrı'yı değil, varlığı açıkça bilinen kimi *ötekini* de görememektedir. Başka bir deyişle, tek göremediğimiz Tanrı değildir. Görme, *görünmeyen* Tanrı açısından, onun karşıtının olmamasıyla ilişkilidir. O halde, Tanrı'nın varlığının anlaşılması ya da O'nun görünmeyişi, bir açıdan, zıddı olmadığı için, güçleşmektedir.⁽³⁴⁾

Tanrı'nın mutlaklığı belki de O'nu varolan karşısında görünmez kılmaktadır. Eski ifadesiyle, "Tanrı, şiddet-i zuhuru nedeniyle görünmez."⁽³⁵⁾ Ama, insanın Tanrı'yı hissetme yeteneği vardır. Tanrı karşısında, inancın ne olduğu yine bu duygu ile açığa çıkabilir. Ancak bu durumu, ateizmin içinde sürüklendiği yapma koşulları dikkate almadan ortaya koymak mümkün görünmüyor. Bu bağlamda, görererek inan savının, insanı, sınırlı bir Tanrı anlayışına götüreceğinde kuşku yoktur. Bu tür bir Tanrı da, *görünür* ve *sınırlı* olması nedeniyle, bir bilimsel obje olmadan öte geçemez. Oysa "İnanma, bilerek düşünerek inanma, bir özgürlük, bir seçim ve ve bir karar verme işidir. Görünmeyene inanmanın, dini deyimle 'gayba iman'ın önemi ve değeri, buradan gelmektedir. Eğer Tanrı, varlığını önümde duran şu masanın varlığı gibi bana dıştan empoze ettirseydi, eski bir deyimle Tanrı 'bi-la hicab tecelli' etseydi, o zaman tek alternatif inan-

(33) Gazali, *a.g.e.*, s.291.

(34) Krş. Gazali, *a.g.e.*, s.293.

(35) Gazali, *a.g.e.*, s.289.

mak olurdu. Bu ise insanın özgürlüğünün sonu demektir.⁽³⁶⁾ Kısacası, Gusdorf'un, 'bilinme' deyimini yerine 'görünme' deyimini kullanarak söyleyecek olursak, "Tanrı'nın görünmesi konusunda insan zorunlu olarak kördür."⁽³⁷⁾

Gerçi sınırlı Tanrı anlayışı daha çok 'Kötülük Problemi' ile ilgilidir; ama ne var ki, ateistik düşüncelerin en rahat işlediği alan da yine ilgili problemdir. Bu tür bir anlayışın ateizmle olan ilgisi, Tanrı *sınırlı* olmadan görülemeyeceğinden, *görünen* ve *sınırlı* olanın Tanrı kavramıyla uzlaşmaz olduğu noktasında belirir. Tanrı-evren ilişkisi içinde değerlendirilen ve, teizm dışında, mantıksal olarak sınırlı bir tanrı anlayışına ulaşan deizm, panteizm ve politeizm gibi anlayışları, *görünen* Tanrı'yı içermediklerinden, bu yaklaşıma paralel görmüyoruz. Bu ve benzeri doktrinler, Rousseau'nun da haklı olarak belirttiği gibi, Tanrı'nın insandan *başka* olmak karakterini anlatan kaba ifadelerdir.⁽³⁸⁾ Bununla birlikte, bir teist için, Tanrı'nın *görünmezlik* ile yüceltilmesi, O'nu, şimdiye dek saydığımız *öteki* ile kıyaslamamanın en çarpıcı yoludur. Bir ateist için Tanrı'yı görme eğer Tanrı hakkında *ayrıntılı* bilgi elde etme gibi yüce bir değere ilişkin ise, teizmin, bu ayrıntının son derece açık bir biçimde din tarafından verildiğini güçlü bir biçimde vurgulaması gerekir.

Hangi açıdan ele alınırsa alınsın, görerek inan savından hareketle varılan sonuçların Tanrı'nın varlığı lehine işleyeceği kanısındayız. İster Tanrı hakkında *ayrıntı*, ister varolanı anlamlandırmayı somut olarak *algılama*, ister inançta *tahkike ulaşma*, isterse başka birşey için olsun, bütün bunlarda Tanrı'nın gizeminin bir o kadar daha arttığı hissedilir. Öte yandan görerek inan savının gerisinde *insan kutsala daima bir şekil vermiştir*⁽³⁹⁾ ya da vermek istemiştir, türünden bir iddianın yattığı ileri sürülebilir. Çünkü, "insan mutlaktan söz etmek için kendi zihinsel mekanizmasını kullanmak zorundadır."⁽⁴⁰⁾

Görerek inan bağlamında ateizmin işlevi, görünenin ışığını temel almak suretiyle, görünmeyenin anlam ve önemini hiçe saymak olmuştur. Bununla birlikte, yine de bu işlevin perde arkasında, sonsuz egzistansiyal bir kaygının kendini ele verdiği anlaşılmaktadır. Bunun da en güzel örneği, bu noktaya gelinceye dek adından sıkça söz ettiğimiz Tanrı'nın ateolojik yorumudur. Bir yandan Tanrı'yı inkar edip, diğer yandan din oluşturma yolunda kendini bulan düşünürler de, karşımızda, söz etmeye değer örnekler olarak durmaktadır. Mehmet Aydın'ın ifadesiyle, "Ateist, olumsuz bir açıdan da olsa, Tanrı ile ilgilenmektedir; dolayısıyla ciddi bir ateist, bir tür mistik bir tavır içinde bulunmaktadır. Bu ta-

⁽³⁶⁾ Aydın, *a.g.e.*, s.182.

⁽³⁷⁾ Gusdorf, *a.g.e.*, s.87.

⁽³⁸⁾ Rousseau, *a.g.e.*, s.38.

⁽³⁹⁾ Rousseau, *a.g.e.*, s.39.

⁽⁴⁰⁾ Rousseau, *a.g.e.*, s.38.

vır onu psikolojik olarak duyarlı bir noktaya götürebilir ve ateizm bir tür teizme dönüşebilir."⁽⁴¹⁾

Bütün bu açıklamaların ardından, benim gördüğüm, "ateistin gerçeği görmek istememesi" demek elbette ucuz bir çıkarımdır. Ama görünen de, ateizmin yaymaya çalıştığı düşüncenin gerçekte bir belirsiz bekleyiş ve bir umutsuz yöneliş olduğudur. Çünkü derinlemesine bir beklentinin içine girildiğinde, ateizm, egzistansiyal bir amaç va'd edecek güçten yoksun görünmektedir. Onu bu çıkmaza sürükleyen, kuşkusuz, kendi geleneksel evrimidir. Öte yandan, kanıtsız ve beşer ruhunu tatmin gücünden yoksun ateizm, özü gereği, aslında daha çok kendi aleyhine işler.⁽⁴²⁾

Ateizmin, kimi egzistansiyal gereksinimler konusunda anlamsızlığı meşru gösterme ve bunu beşer ruhunun bir parçası haline getirmek için alt yapı oluşturma çabasında olduğu hiçbir devirde dikkatlerden kaçmamıştır. Bununla birlikte yukarıdaki üç hususa önem veren birinin, ateizmin sadece teorik düzeyde değil, aynı zamanda ve ağırlıklı olarak pratik düzeyde de işe yaramadığı kanısında olduğundan kuşku duyulmaz. Çünkü yukarıdaki üç önemli husus da günlük deneyime konu olan somut gerçeklikleri özünde barındırmaktadır.

5. Sonuç

Tanrı'nın varlığı lehine getirilen delilleri hiçe saymak, her hangi bir sorunu çözmesi şöyle dursun, her şeyi daha da içinden çıkılmaz bir duruma sokmaktadır. Varlığa ilişkin sorunlara *inkarla* bir açıklama getirilemeyeceği gibi, ileri sürülen *ateistik* her cevabın beraberinde cevaplanması gereken daha başka sorular getireceği oldukça anlaşılır görünmektedir. Burada anlaşılın, ateistik tablo ya da söylemin parça parça olduğu ve onda devamlılığı sağlayacak bir üst nedenin olmadığıdır. Öte yandan, görerek inan savına eğilmemiz, ilgili savın, ateizm konusunda canlı bir anlatım sağlamasından kaynaklanmaktadır. Doğrusu, Tanrı hakkında derinlemesine ve gereği gibi konuşmak için dini inancın yanında araştırmacı akli güçle de donanmak gerekir. Ateizme göre, Tanrı bir şey demek değildir. Onlar bütün yönleriyle beşeri düşüncüyü bir ölçüde Tanrı'nın yokluğuna indirgemiş durumdadırlar. Oysa, her şeyin Tanrı'nın yokluğuna indirgenmesi, evrenin anlaşılmasını, yaşamın değerden yoksun olmasını, daha da önemlisi anlam arayan insanın kendinden uzaklaşmasını pratik olarak kabul etmek demektir. Gerçekten de, açıklama gerektiren ve egzistansiyal önem taşıyan her hangi bir konuya ilişkin ateistik yorum, ilgili konunun başında ve sonunda ya-

⁽⁴¹⁾ Aydın, *a.g.e.*, s.166.

⁽⁴²⁾ Krş. Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, *Allahı İnkâr Mümkün Mü?*, Sadeleştiren: N. Taylan – E. Onart, Çağrı Yayın, İstanbul, 1982, s.25; Bkz. Nigel Warburton, *Felsefeye Giriş*, Çeviren: Ahmet Cevizci, Paradigma, İstanbul, 2000, s.37-38.

pılan açıklamaların arasındaki uçurum ya da boşluk her türlü olasılığı düşünmeye davetiye çıkaracak türden görünmektedir. Özetle, kanıtlanma, doğrulanma ve test edilmeye eğilimli inanç yanlısı bir teistin, Tanrı'nın varlığı aleyhine doğru dürüst bir kanıt getirmek gücünü kendinde bulamayan, bu konuda, yaklaşık ifadelerle, sözelimi Protagoras gibi; "Tanrı kavramı anlamsız ve O'nun varlığını kanıtlayacak kadar vaktim yok"⁽⁴³⁾ yahut Nietzsche gibi, " 'Tanrı' ve 'günah' kavramları, gün gelecek çocuk oyuncağı, çocuk derdinden daha önemsiz görünecek biz yaşlılara ..."⁽⁴⁴⁾ ya da Russell gibi, "Ne yapayım varlığına ilişkin doğru dürüst bir kanıt gösterseydi"⁽⁴⁵⁾ diyenlere karşı her zaman vereceği doyurucu bir cevabı vardır.

(43) Kranz, *a.g.e.*, s.194.

(44) Nietzsche, Friedrich, *İyinin ve Kötünün Ötesinde: Bir gelecek Felsefesini Açış*, Çeviren: Ahmet İnam, Ara yayıncılık, İstanbul, 1990, s.72.

(45) Aydın, *a.g.e.*, s.181.